

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/15, p. 251-260

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9593>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Ahmet AKKAYA – Doç. Dr. Mesut GÜN – Doç. Dr. Gulom ISMAILOV

This article was checked by iThenticate.

MODERN ÖZBEK ROMANLARINDA KÂMİL İNSAN TERBİYESİ MESELESİNİN ELE ALINIŞI

Shokhsanam DAVRONOVA*

ÖZET

Makalede, Doğu halkları edebiyatı ve Özbek klâsik ve modern edebiyatının önemli gâyelerinden biri olan kâmil insan terbiyesi meselesinin bağımsızlık dönemi Özbek romanlarında ele alınışına bakış atılmıştır. Konuyla ilgili olarak da Aman Muhtar, Uluğbey Hamdam, İsacan Sultan, Hurşid Dostmuhammed gibi yetenekli Özbek modern yazarlarının romanları örnek alınmıştır. Ayrıca, edebî etkilenme, tecrübe mektebi meselesi sanatçıların gayevî-estetik bakışlarındaki yakınlık çerçevesinde işlenmiş, yeni dönem Özbek romancılığında kâmil insan karakteri, onun özellikleri ortaya atılmıştır. Uluğbey Hamdam'ın *Denge*, Tilavaldı Corayev'in *Pazar Dünya*, *Ruhlar Gece Gezerler*, Abbas Seid'in *Sokakta Kalan Adam*, Nurilla Abbashan'ın *Şorkışlak* gibi sanatçıların onlarca romanında zor durumlarda insanların vicdan, iman, inanç karşısındaki tutumları, onların en değerli maddî-manevî şeylerinden vazgeçerek de olsa kâmillik sıfatını korumaya çalışmaları ya da tam tersi onların bu sıfatları çöğnemek üzere oldukları hassas ve can sıkıcı durumları ele alınır. Eserlerde üslup, sembol ve, işaretlerin bolca kullanılması yazarın tasavvuf edebiyatı geleneklerini takip ettiğini gösterir. Romanlarda kâmil insanın manevî dünyasını oluşturan alçakgönüllülük, zekâ, bilimlilik, başkaların acı ve dertlerini paylaşmak, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak, doğru tavsiye ve öğütler vermek, hoşgörölü olmak gibi özellikler edikkat çekildiği vurgulanmıştır. Bağımsızlık dönemi Özbek romancılığında geçmiş edebiyata özgü geleneklere yaratıcı bir şekilde devam edildiği, edebiyat tarihinde önemli yer tutan kâmil insan gâyesinin günümüz Özbek romanlarının da önemli ahlâkî-terbiyevî yönünü teşkil ettiği kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebî gelenek, roman, edebî etkilenme, yaratıcılık faaliyeti, bağımsızlık dönemi Özbek romancılığı, edebiyat tarihi, edebiyatın eğitici özelliği, kâmil insan terbiyesi meselesi.

* Researcher of Bukhara State University, El-mek: davronova2017@yandex.ru

LITERARY INTERPRETATION THE PROBLEM OF THE PERFECT PERSON EDUCATION IN THE MODERN UZBEK NOVELS

ABSTRACT

The paper deals with the interpretation the problems of perfect mankind's upbringing, which is considered main ideological base of East people, also Uzbek classic literature in Uzbek novels. A concept of perfect person accumulating spiritual world of people availing features of harmony and accomplishment from mental, educational and physical point of view had been highlighted in the imaginative literature within in numerous topics. Being of the most important issues of Orient and Western literature, perfect person education was differently illustrated in various periods, countries, in various publications under different approaches. Imaginative interpretation of issues like bravery, self-dedication, consent, education, justice, faith do represent everlasting and vivid value and peculiarity of the literary heritage. Probably in this context, perfect person and his demeanor, spiritual features remain as esthetic idol for the nowadays authors alike classic literature of the past. Our authors attempted to utilize ideological concept, everlasting and overwhelming philosophy represented in Classic Literal heritage in verification and enhancement of spiritual, mental, intellectual peculiarity of a person of new age. Besides serving as a source for ideology of perfect person, didactic rooter and spiritual nourishment, which was considered to be a prior aspect in Classic literal heritages turn to be a stable background for nowadays literature. A tendency in creation of novels in traditions of Uzbek classic literature, especially, in nowadays Uzbek novels, is also evident within an issue of perfect person upbringing as well. All problems belonging to the upbringing of perfect man of the Uzbek modern novels are reflected in this paper.

STRUCTURED ABSTRACT

Today's Uzbek writer tries to create an ideological, philosophical, esthetic variety and colourful essence of imagination acceptable for creation of a unique theme, noting unique masterpieces of literature of the past, tries to create deep look into his imaginative creations, mysteries and secrets, colourful plot transfusions, thus, combining creativity and historical creations, and introduces new interpretation of the modern prose. At the same time, aspiration of modern writers to refer to the historical style of art, detailed investigation of literary forms, meanwhile, to develop new sequence of events for expression of their poetic contents is one of the main priorities of today's principles. In other words, today's writer seeks to open a veil of secrecy of eastern and western literatures, attracted due attention and hearts of reader's, his inner world, to create original examples of poetic beauty, elegance of imaginative and literary works.

As you know, relations to the literary heritage of the past had cardinally changed during independence. New social reality increased the

responsibility in front of the public, including prominent scholars and intelligence. Restoration of historical and rich cultural heritage, its correct and fair interpretation is one of the main objectives, standing against nowadays teachers. Besides, our writers consider ideological contents, influence force and deep philosophy as important towards new period of spiritual, moral, intellectual potential and discipline in classical literary masterpieces. Factually, universal and everlasting ideas in classical literature, beautiful and heartiest moral contents, imaginative uniqueness, naturally, serves as a strong basis of imaginative literary works

A concept of perfect person accumulating spiritual world of people availing features of harmony and accomplishment from mental, educational and physical point of view had been highlighted in the imaginative literature within in numerous topics. Being of the most important issues of Orient and Western literature, perfect person education was differently illustrated in various periods, countries, in various publications under different approaches. Imaginative interpretation of issues like bravery, self-dedication, consent, education, justice, faith do represent everlasting and vivid value and peculiarity of the literary heritage. Probably in this context, perfect person and his demeanor, spiritual features remain as esthetic idol for the nowadays authors alike classic literature of the past. A spiritual and moral interpretation, peculiar to oriental literary works is noticeable in novels of a new era. A number of Uzbek novels are enriched with various spiritual and philosophic stories, statements and reality interpretations. And a sense of statements forces the reader to think.

Literal influence and school of experience can be revealed within authors' ideological-esthetic views as well. Traditions peculiar to the past remained in the oeuvre of the Uzbek novelty of Independence. An idea of a perfect person forestalling in the history of literature plays a main demeanor-educational peculiarity within nowadays Uzbek novelty as well.

An image of perfect person, peculiar characteristic features and virtues had been literary interpreted in Uzbek novelty of new epoch. Features representing spiritual world of perfect person like modesty, ecuteness, accomplishment, sympathy and compassion towards other's problems, experience and feelings, kind-heartedness for the distressed, admonishing of indigents had been evaluated and appreciated.

An image of perfect person had become a literal means and accumulation for the author as carrying a prior ideological-esthetic concept, representing spiritual views, as well as revealing a basics and concept of the works in majority of Uzbek novels.

Period, place and various social circumstances and spiritual renewal require new features from a person peculiar to perfect personality. According to this people are loaded with a burden of awareness, efficiency, adroitness, rigid knowledge, proficiency due to rapid scientific and technical development. A right unit to measure an imaginative world, behaviour of our coevals in new Uzbek novels is assigned according to the degree of the achievement of perfection. Along with attracting attention due to life influencing puissance, heroes as

Turkish Studies

Akbar (Ulugebk Hamdam's "*Isyon va itoat*" novel), Samandar, Sabo (Ulugbek Hamdam's "*Sabo and Samandar*" novel), Fozilbek (Hurshid Dustmuhammad's "*Bozor*" novel), Ozod (Isajon Sulton's "*Ozod*" novel) are observed as outcome of the passion to face reality, evenmore, encounter a social being of themselves without any shortages and perfectly by nowadays Uzbek writers. Passion for preservation of spiritual countenance, humane features, non-straying from right way of people of new epoch, who happen to be an active social power as well, had become one of the main challenges of nowadays Uzbek novels, which reflect present portrait of actual political, cultural, scientific and technical development. And our literature fully implements a duty of upbringing of such a person with these features - perfect people.

Our authors attempted to utilize ideological concept, everlasting and overwhelming philosophy represented in Classic Literal heritage in verification and enhancement of spiritual, mental, intellectual peculiarity of a person of new age. Besides serving as a source for ideology of perfect person, didactic rooter and spiritual nourishment, which was considered to be a prior aspect in Classic literal heritages turn to be a stable background for nowadays literature.

A tendency in creation of novels in traditions of Uzbek classic literature, especially, in nowadays Uzbek novels, is also evident within an issue of perfect person upbringing as well.

Keywords: Literary tradition, novel, literary reflection, creation act, Uzbek novels of Independence period, history of literature, upbringing function of literature, problem of perfect man upbringing.

Giriş

Bağımsızlığın beraberinde getirdiği nimetler arasında inanç hürriyeti, yüksek millî değerler de bulunmaktadır ki bu nimetleri yeniden edinmek halkımız için sevinç kaynağı olmuştur. Bu yüzden bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında millî benliği anlama, halkın manevî-ruhî hürriyeti, islam inancı gibi meseleleri işleme süreci başlatıldı. "Nitekim, 90'lı yıllarda maddî dünya kurallarına, tarihîlik, sosyallık kriterlerine sıkıca uyum sağlamış olan geleneksel gerçekçiliğin yanı sıra dinî-islamî yaklaşımın da üstün olduğu eserler meydana geldi." [Narmatov: www.quronov.narod.ru]. Bu süreçte modern Özbek edebiyatı için, özellikle de epik tür olan romanlar için dünyanın sırlarına vakıf olmaya çalışan ve yaşanan her olaydan öğüt alan, küçük bir zerreden on sekiz bin dünyaya kadar her şeyde ilahî mucizeyi gören, basit bir böcekten iri hayvanlara kadar, dervişten padişaha kadar herkesin sözünden ve davranışından, hareketlerinden ibretlenen Doğu halklarının aziz evliyalari, bilge ve şeyhu-l meşayihlerinin miras bıraktığı öğüt ve hikmetler temel kaynak olmuştur. Çünkü bu hikmetlerde evrendeki her hadise, her keramete ve âlemin her tecellisine bir hakikat olarak bakılmış ve onlardan dersler çıkarılmıştır. Bu hikmetler, insanın kalbini fethetmeye, düşünmesini sağlamaya, iyilik yaptırmaya, kötülüklerden kaçındırmaya yöneliktir. Nitekim, "Doğu hikmeti, insan kalbini korumaya çağırması ile insancıldır. İnsanın kalbini korumak günümüz edebiyatının da öncelikli vazifesidir." [İşankul: www.gglit.uz].

Doğu halkları edebiyatında kâmil insan dendiğinde ahlâkî ve manevî güzelliklere sahip mükemmel bir insan düşünülmüş ve tasvir edilmiştir. Kâmil insan, geçmişe ait edebî yapıtlarda her türlü sosyal koşullarda bile iyilik ve insanlık gibi yüksek özelliklerini koruyan, bu özellikler temelinde hareketlenen, manevî açıdan kusursuz bir kişilik olarak ele alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/15

Maneviyatı kâmil olan insanlar Doğu'ya ait yüksek eserlerde öncelikle dış görünüşü, sonra da davranışları ile dikkat çekmiştir. Ekseri edebî metinlerde bu insanlar sıradan bir yaşam süren, şükreden, ilim ve irfanın gizemli dünyasına gark olan, bilge, bir bakışta dikkat çekmeyen, alçakgönüllü bir şahsiyet olarak tasvir edilir. Dikkatle bakıldığında ise onların insanı cezbeden fevkâlade bir hâli olduğu anlaşılır.

Problem çözümü ve Yöntem

Kamil insan, edebî esere belli bir eğitici fonksiyonu yerine getirmek üzere alınan, sanatçının gâyevi-estetik bakışlarını ifade etmeye yarayan ideal bir şahsın timsalidir. [Rahimconov: 2012, 156]. Ayrıca Doğu edebiyatında bu gibi kahramanların üzerine eserdeki diğer karakterlerin hayatının belli basamaklarında takılmaları durumunda onların yardımına yetişme, onların manevî dünyasında dönüm noktasını yaratma, onların bakışlarını doğru yola çevirme gibi vazifeler de yüklenmiştir. Büyük eğitimci Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde bulunan Sokrat (Ferhad ve Şirin), Arastu (Sedi İskenderî), Hudhud (Lisanü-t Teyr) gibi karakterler fikrimizi kanıtlar. Bu tip karakterlerin konuştukları ve yaptıkları diğer karakterlerin manevî dünyasının değişmesine, onların dış dünyaya daha dikkatle bakmalarına, insan kaderi ve hadiselerle vicdanen yaklaşmalarına, halis sonuçlar çıkarmalarına zemin hazırlar.

Ayrıca Özbek ve diğer dillerdeki edebî metinlerde insanın kâmillik özelliğini öven hikâye ve efsanelere genişçe yer verilmiştir. [Öncül: 2010, 1286-1293]. Örneğin, kâmillik özelliğini kendinde bulunduran Lokmanı Hekim, Ferhad, Mecnun, Hatem Tayî, Şah Gazî gibi karakterler Doğu edebiyatında bilgeliğin, kimi romantik eserlerde de vücutça sağlıklı, ruhça güçlü cesur insanların simgesi olarak karşımıza çıkar.

Dünya halklarının hayatı, siyaseti, gelişmesinde yaşanan değişim ve yenilenmeler ve onların insanın fikir dünyasına yaptığı olumlu ya da olumsuz etkilerin günümüz aydınlarının dikkatini çekmesi doğaldır elbette. Bu süreçte iradesi sağlam olmayan, manevî seviyesi düşük, helal kazanç elde etmeye yanaşmayan kimi insanların kendi çıkarlarını her şeyden üstün görmesi, toplumu geri çekmesi, insanlık adını lekelemesi gibi durumlar bu konu üzerinde düşünmeye sevkeder insanı. Bu yüzden ki yeni dönem Özbek yazarlarının kâmil insan meselesi estetik ideal seviyesine yükseltilmiştir. Geçmiş edebiyat yolunu takip eden Özbek yazarları eserlerinde tasavvuf felsefesi, dilin ifade ve sembolik imkânları, sözlü geleneğin gâyevi-felsefî bakışlarından yaratıcı bir şekilde yararlanmışlardır.

Bulgular

Bağımsızlık döneminde yazılan kimi felsefî anlama sahip romanlarda derviş ve evliya kılıklı insanları hatırlatan karakterler meydana geldi. Bu karakterler romanın ana karakterleri değilse de eserdeki diğer karakterlerin ruhuna etki yapan, onların bakışlarını yönlendiren, eserin eğitici mahiyetini yükseltmeye yarayan, özetle, sanatçının gâyevi pozisyonunu, konseptini ortaya koyan karakterlerdir. Fatih ÖZDEMİR'in kaydettiğine göre: "Bir romandan iyi bir tiyatro eseri oluşturabilmek için romandaki başlıca kişileri, en çok ilgi uyandıran olayları seçmek, zamanda yoğunlaştırmalar yapmak, ikinci derecedeki olay ve kahramanları ayıklamak gerekir" [Özdemir: 2010, 1296].

İsacan Sultan'a ait *Baki Serseri* romanında kâmillik yolunu arayan, devamlı olarak benliğini anlamaya çalışan insanın çabaları suje temelini oluşturur. Yazar, eseri hakkında şunları kadedir: "...Sadece seksen sayfadan ibaret küçük bu roman uzun süre boyunca yazıldı. Yanılmıyorsam, 1998 yılında yazmaya başlamıştım. Dünyada kutsal menzilleri, yüksek hedefleri şaşırarak serseri gezen insanlar çokmuş gibi gelir, fakat bunu ifade edebilmek için şekil bulamıyordum. Çok ilginç. Bir kunduracı İsa Aleyhisselam'a el kaldırır ve müebbet yaşama lânetine uğrar. Ebedî yaşamanın da bir

musibet olduğunu hiç düşünmemişim. Oysa sayısız insanlar dünyada ebedî kalabilmek için çaba harcamaktadırlar.” [http://ijodkor.clan.su].

Eser, Doğu halkları sözlü geleneğine özgü masalımsı, rivayet şeklindeki olayların tasviriyle başlar. Kulübesinin yanındaki ağaç dallarında üşüşen serçeler kunduracıya başına geleceği kaçınılmaz acı kaderin haberini veriyordu adeta. “Ayın on üçüncü gününde, Cuma günü gelen kara serçeler aslında korkunç ve katil bir bedduanın yükünü getirirler.” [Sultan: www.ziyouz.com]. Bu, kunduracıya Hazret’in kehanetiydi. Bu, onun tevbe etmesi için bir çağrıydı. Yıllar geçince bir mübarek kişinin hakaret edilmesine yardımcı olan kunduracı müebbet beddua edilir.

Romanda ikinci derecedeki kahraman olan Hazret, Mübarek kişi karakterleri Doğu tasavvuf edebiyatında sık sık rastlanan ilahî şahıs ya da bilge timsalini hatırlatır. Klâsik edebiyatta sıradan insanları doğru yola yönlendirme vazifesini yerine getiren karakterler gibi Hazret ve Mübarek kişi de roman sujesinin gelişmesinde, hatta olaylar akımının değişmesinde önemli yer tutar.

Âlemi anlama gücü, geleceği görebilme yeteneği, her koşulda da yolundan şaşmama iradesi onlarda kâmil insan kişiliğinin geliştiğini gösterir. “Bu kismet artık değişmez. Çünkü bugün denizin sahile yakın yerinde, sualtında yeni bir kaynak göz açtı. Onun suları tuzlu suya karışmadan kıyı yakınında tatlı suları oluşturdu. Sabahleyin de Mübarek bir kişi dünyaya geldi. Onu gölgesi altında tutmak için yaratılan ağaç meyve verdi... Zamanı gelince onunla kesinlikle karşılaşacaksınız” demişti Hazret kunduracıya o henüz çocukken. Anlaşılmaktadır ki Hazret karakteri insanın kaderini önceden görebilme, onu tevbe etmeye çağırma, Allah’ın rahmet sahibi olduğuna inandırma gibi özellikleriyle maneviyatı yüksek insandır. Çünkü kâmil insan “sıradan bir insan kılığında görünmese de manevî evreni kapsamış, devamlı uyanık ve her şeyden haberdar olan bir zattır.” [Kamilov: 1996, 151].

Yazar, Mübarek kişi karakterini ayrı bir sevgiyle ele alır. Kunduracı tarafından itilen Mübarek kişinin dış görünüşüne ait tasvire eserin sadece bir yerinde rastlanır: “O zaman Mübarek kişi eğik başını kaldırdı. Onun duru ve parlak bakışı ile kunduracının tedirgin gözleri karşı karşıya geldi.” [Sultan: www.ziyouz.com]. Fiziksel acı çekiyorsa da gönülce rahat olan Mübarek kişinin gözleri duru ve parlaktır. Geçici dünyanın adaletsizliklerine tabi olan, iradesiz ve korkak kunduracının da gözleri tedirgin. Bu yüzden romanda hikâye edildiğine göre Mübarek kişi gelecek nesiller tarafından itiraf edilir. Onun ibreti insanlara kalplerindeki güzel amelleri hatırlatmaya yarar. Ama kunduracı insanların lânetine uğrar ve her zaman her yerden kovulmaya mahkum olur.

Kunduracı karakteri, dinî kaynaklarda anılan insana secde etmek istemediği için ebedî lânetlenen iblisi hatırlatır. Bütün meleklerle insana secde etmelerinin emredilmesi aslında insandaki kâmillikten dolayıdır. Romanın diğer bir yerinde baki insanın kaderi bedevîler tarafından İblis’in kismetine benzetilir.

Yazar; Mübarek kişi, Hazret ve kunduracı karakterlerini paralel olarak tasvir etmekle dünyanın geçici hevesleri ve bir anda seraba dönüşebilen zenginlikleri diye imanı, inancı zayıf düşen, hayırlı ameller yapmayı erteleyen cahil insanlar ile refah ve istikrarı, inancı, dürüstlüğü ve samimiyeti her şeyden üstün bilen manevî mükemmel insanlar arasındaki farkı daha net ve açık göstermeyi başarmıştır. Yazar, dinî ve ilmî kitaplarda anılan Şeytan’ın aslında hayatın engebeli yollarında sık sık rastlanan, ebedî olarak yok olması imkânsız olan, sosyal hayatı izinden çıkarmaya çalışan, her zaman her yerde farklı kılıklarla farklı amaçlar için ortaya çıkan manevî hastalıkların tamamından ibaret olduğunu baki insan karakteri örneğinde kanıtlamaya çalışmıştır. Hazret, kunduracı çocukken ona şöyle der: “Sen avamın gözünde zahiren bir duayla öyle yapılacaksın ama... Ömrün boyunca hayatlarında ilahî müjdeyi reddederek serseri gezmeyi kabul eden sayısız insanlar kitlesini göreceksin.” [Sultan: www.ziyouz.com]. Ama onların da yaratılmasında bir hikmetin olduğunu, manevî açıdan fakir olan kişilerin yaptıklarını gören iradesi sağlam insanların inancının daha da güçlendiğini vurgulamak ister. “Seni hayatta kimsenin karşılaşmadığı bir kaderin beklediği

boşuna değildir belki de. Bir hikmeti vardır...”, demişti Hazret kunduracıya. Bu hikmeti de baki serseriye bedeviler daha açık söylerler: “Her ne kadar kötü ise de İblis’in var olması insanoğlu için iyidir. Tıpkı ateş demiri kızdırmak için lâzım olduğu gibi. Ateşte kızdırılan demir daha da sağlam ve güvenli olur.” [Sultan: www.ziyouz.com].

Aman Muhtar’ın “Ffu” adlı romanında yukarıdaki kahramanlar sırasında sayabileceğimiz Haydar Mahsum karakteri vardır. Gerçi yazar söz konusu karakterde Doğu halkları sözlü geleneğine ait özellikleri toplayarak onda komikliği artırmış ise de bu karakter eserin suje istikametini, karakterlerin kaderindeki dönüm noktaları belirlenmede önemli yer tutar. Romanın ana karakteri Molla Taşpolat onu pazar yerinde hiçbir şey satmayan ve satın almayan, kimseyle konuşmayan bir halde görünce ona karşı merakı artar ve o adam hakkındaki bilgilere kulak tutar: “Bu adam bazen aylarca ortalıkta görünmez. Hastalıktan olsa gerek. Kendisi bilim adamıdır. Eskiden kitap satardı. Şimdi ne sattığını bilmiyorum...” [Muhtar: 1997, 13].

Oğlu için Haydar Mahsum’un önce yarı aklını sonra da geri kalan kısmını satın alan Molla Taşpolat ortaya çıkan değişimlerden hayrete düşer. Bütün başına gelenlerin sebepçisi olarak o divane adamı bilir ve içinde onun yanına gitme isteğini hisseder. Adamdaki cezbeden güç düşünce ve keskin zeka gücüdür. Bu güç, Molla Taşpolat’ın ruhunda meydana gelen hâller, can sıkıntısı, birinden ya da bir şeyden kurtuluş için yardım isteme, olağanüstü olaylara inanma isteği gibilerde görülür. Adamın gizemle dolu görünüşü Molla Taşpolat’ın yanı sıra okurların da dikkatini çeker.

Ama olaylar geliştikçe adamdaki tuhaflığın sırrı bilinmeye başlar. Sattığı aklını geri almak isteyen Molla Taşpolat’a adam şöyle karşılık verir: “Ben büyücü de evliya da değilim! Biraz ilmim var. Onun da faydası yoktur... Beş kızı everdim. Kolay değilmiş! Aklım da... fazla değil! Oğlunuza duadan bir şey dokunduysa bu bir tesadüftür. Allah’ın iradesidir! Allah benim niyazlarımı duydu belki de?! Biz biçareleriz, gedalarız! Bu dünyadaki en alttakileriz! Hiçbir zaman gün görmemiş... Düşünsenize eğer aklım işe yarasaydı bu kadar fakir hâle düşer miydim?! Kendime faydam yok, sana nasıl faydam dokunsun?!” [Muhtar: 1997, 74]. İtirafın kahramanın dilinden bildirilmesi onun sıradan insanlara özgü kişiliği, sıradan insanlarınki gibi hayatı olduğunu gösteriyor ise de onun Molla Taşpolat için önemli biri olduğuna dikkat çekilir. Molla Taşpolat’ın oğlundaki değişimler onun Haydar Mahsum’dan akıl satın alması ile paralel olarak geçmesi aslında bir tesadüf ise de onun pişmanlığına neden olmaz. Haydar Mahsum’daki kâmillik sıfatı aslında onun hayat gerçeği, insanlık kaderi, kişilerin ruh hâlleri konusunda adaletli ve gerçek sonuçlara varabilmesinde görülür. Molla Taşpolat’ın oğlunun terbiyesinde, kemale ulaşmasında, kendini tanımasında, benliğine dönmesi için yol ve imkân bulmaya çalışmasında Haydar Mahsum ona örnek, moral, inanç kaynağı olur.

N.Kamilov yazar: “Ama hikmet ehli ve tasavvuf ehlinin fikrine göre, insana faaliyetini kendi seçme hakkı tanınmıştır. O, kemali için çalışarak isteklerine ulaşabilir (belli bir yere kadar)” [Kamilov: 1996, 151]. İsacan Sultan’ın *Azat*, Uluğbey Hamdam’ın *İsyan ve İtaat* gibi romanlarında bu aşamalardan geçen insan karakterleri ele alınır.

Uluğbey Hamdam’ın *İsyan ve İtaat* romanında yazarın gâyevî bakışlarını kendinde bulunduran tabip, Ekber, İskender gibi karakterler; insanlığa özgü kâmillik sıfatlarına sahip olana kadar hayatın türlü yollarını geçerler. Yaşamlarında karşılarına çıkan farklı engeller onlarda önce itaatsizlik, isyan, şikâyet duygularını uyandırır. Ama hayat sınavları ve dersleri onlarda kendini anlama, insan oldukları için tatmin olma duygusunu şekillendirir. Bu duyguları ilk olarak hisseden tabip karakteridir. Tabip, daha sonra yaşadığı acılarının öğrencilerinde de ortaya çıktığını görür. Tabip, bazen insanın bütün ömrünü gerektiren kâmillik yoluna söz ve nasihat yoluyla getirmenin kolay olmadığını derince anlamasına ramen öğrencilerini bu yola çağırır.

Romanda insanın kâmillik yolunu geçmesinin ezelde onun kaderinde yazıldığını kanıtlamak için bir hikâye anlatılır. Âdem Ata, yasak meyveyi yiyerek Allah’ın emrini bozdu. Neticede

cennetten kovuldu. Nihayet “sürgün hayatı Âdem’i itaate getirdi” [Hamdam: 2003, 135]. Âdem affedilince Allah’tan ona şöyle ses geldi: “Âdem’in günahını bağışlarım. Ama onun evlatları da Âdem’in geçtiği yolu geçmeli. Bunu, yani tevbe, anlama ve hissetme yolunu geçip itaate gelenler affedilir.” [Hamdam: 2003, 135]. Bunun gibi eser kahramanları olan tabip, Ekber, İskender de türlü sınavlardan geçerken önce isyan ederler. Tabip Ekber’deki isyan ateşinin şiddetinden hayrete düşer. Ekber, İskender’i kavuran isyanın kendininkinden daha güçlü olduğunu itiraf eder. Kısacası, tabibin de Ekber’in de benliğini anlaması, Allah’a itaatli olması, yani gerçek insanlık makamına ulaşması için ömrünün büyük kısmını yaşaması lâzım olur. Ekber’e yazdığı mektubunda son itirafını kaydederken tabip: “Hemen hemen bir ömür süren zorlu yolu, yani insanlık yolunu nihayet geçip menzile ulaşmanla kutluyorum dostum”, diyerek onu kutlar “...ömrünü kurban vererek bulduğun İTAATE – İMAN’a daha çok saldırılar yapılır, uyanık ol!” [Hamdam: 2003, 135], diyerek öğütler.

“Kâmil insan, insan topluluğun içinde yetişmiş saygın bir zattır. O, ezelden makamı belli olan ruh değildir. O, ahlâkî-manevî paklanma sürecinden kemale ulaşmıştır.” [Kamilov: 1996, 151]. *İsyan ve İtaat* romanında insanın kemale gelmesi, kâmil insan makamına ulaşması, ruhsal, manevî ve aklî sıfatların bir araya gelmesi için devamlı çabalaması gerektiği; insan denen şerefli nama layık olmaya çalışması, her an kim olduğunu unutmaması gerektiği anlatılır.

Nevaî’nin *Lisanü-t Teyr* adlı eserinde insanın kemale ulaşması için birkaç aşamayı geçmesi, zorluk çekmesi, hakikatı anlama yolunda devamlı hareket içinde olması gerektiği kaydedilmiştir. İsacan Sultan da aynı olayları temel aldığı *Azat* romanında insanın saadete ulaşmak için çabalarının onun karakterinde gerçek insanlık özelliklerini, kâmillik sıfatlarını şekillendirdiğini ileri sürer. Eserde insanın kemale ulaşma süreci sembolik-felsefî biçimde ifade edilir. Edebiyatçı İ.Yakubov romanı değerlendirirken şöyle yazar: *Azat* romanı kalp dalgalarından bahseder. Basiret çığırında kendi yolunu bulmaya çalışırken tasavvur, hayal, heves, pişmanlık, ukde, hasret gibi farklı duyguların işkencesinde kalır. Yazar, insan kaderi onun Sevgi ve İmanı derecesine göre değişir, sonucuna varır. Bu bağlamda romana tasavvur ve tefekkür romanı denebilir.” [http://ijodkor.clan.su/]. Gerçekten de eser kahramanı sevgi sınavından geçmek için yola çıkar ve bu sınav yolu onu türlü maceralarla karşılaştırır. Bu maceraların her biri, yani tabiat hadiseleri, bitkiler, hayvanlar, böcekler, türlü kesimlere ait insanlar Azat’a gerçeklerden ders verir. Eserin gâyesinden, dünyaya gelen insan sevgi yolundan geçmeli, şeklindeki özet çıkar. Kimi insanlar aşk yolunda acı çekerler. Evlat sevgisi ile dolu olan anne yanmakta olan elbisesine bakmaksızın evladına doğru çırpınır. Ana zemine karşı sevgi besleyen çiftçi her bitkiyi gördüğünde onların çocukları için birer rızık olacağını düşünerek rahatlar. Kısacası eseri okuyunca insandaki kâmillik aşamasının onun ilahî sevgiye yönelme yolu olduğu anlaşılır. Eserde üslup, sembol ve, işaretlerin bolca kullanılması yazarın tasavvuf edebiyatı geleneklerini takip ettiğini gösterir.

Uluğbey Hamdam’ın *Saba ve Semender* romanında ise insanın kâmillik makamının sevgi, sadakat, iyilikten ibaret ve sosyal-ahlâkî anlama sahip şerefli bir derece olduğu vurgulanır. Ailesi, çevresindekiler, evlatları, mesleği, yeteneği, hobileri, önemlisi aşk duygusu eser kahramanları olan Saba ve Semender’e vicdan, insanlık, özveri, vazife gibi kavramların mahiyetini hatırlatır. İşte bu ilahî duygu, sevgi insanı büyük işler yapmaya sevkeder, kâmilliğe dahil kılar. Ama her dönemde de hümanist bir sanatçı mensubu olduğu dönem ve mekana özgü sosyal hayatı, manevî ortamı, ekonomik koşulları, toplumun mefkuresini, düşüncedeki yenilikleri ele aldığı karakterler yardımıyla canlandırırken onların maneviyatında kâmillik sıfatlarını kusursuz ve çok yönlü bir şekilde toplamaya çalışır. Kamil insanın sahip olduğu özellik ve sıfatlar ile ebediyete dahil olması çok önemlidir. Çünkü sanat eserinden yazarın mensup olduğu dönemin yanı sıra gelecek nesiller de yararlanırlar. Ama yazarın yarattığı kâmil insan karakteri ilk önce kendisinin mensup olduğu dönem, sosyal ortam için ihtiyaç olur. Örneğin, Ali Şir Nevaî dönemine ait öncelikli mesele kâmillik özelliklerine sahip padişah meselesidir. Memleket kaderi için kendini sorumlu tutan Ali Şir Nevaî

bir padişahın adaletli ve her açıdan kusursuz özelliklere sahip olması gerektiğini ortaya koyar. Şair, her zaman halkı yönetmekle sorumlu olan şahsın, yani padişahın kusursuz kimlik, özellik ve karaktere sahip olması gerektiğini eserlerinde savunmuştur. “Romanın ana karakteri de sosyal mertebe olarak romandaki diğer karakterlerden çok farklı bir konumda bulunur. Ana karakter ya çok zengin, güçlü, cesur; ya da fakir, zayıf ve korkak olarak verilir [Mustafa: 2014, 413]. Sedi İskenderî eseri, yazarın dönemine ait problem ve anlaşmazlıklardan çıkardığı sonuç, güzel istek ve ideallerinin meyvesi olarak meydana gelmiştir. Ayrıca adaletli yönetici meselesi günümüzde de önemini yitirmiş değildir.

Sonuç

Bağımsızlık döneminde yazılan birkaç romanda Özbek halkının siyasal-ekonomik hayatı, ziddiyet ve problemler, onların milletin mefkuresi ve bakış açısına etkisi gibi meseleler bahse çekilir. Uluğbek Hamdam’ın *Denge*, Tilavaldı Corayev’in *Pazar Dünya*, *Ruhlar Gece Gezerler*, Abbas Seid’in *Sokakta Kalan Adam*, Nurilla Abbashan’ın *Şorkışlak* gibi sanatçıların onlarca romanında zor durumlarda insanların vicdan, iman, inanç karşısındaki tutumları, onların en değerli maddî-manevî şeylerinden vazgeçerek de olsa kâmillik sıfatını korumaya çalışmaları ya da tam tersi onların bu sıfatları çiğnemek üzere oldukları hassas ve can sıkıcı durumları ele alınır.

Yukarıdakilerden özetle, “Kâmilliğin yüksek belirtisi, Hak yolundan gidip halka fayda getirmektir. İnsan söyledikleri, yaptıkları, istedikleri ile insanlara ne kadar çok fayda getirse ve kötülerini doğru yola yönlendirse, Hak yolunda feda olsa o kadar kâmdir.” [Kamilov: 1996, 51]. Bu yüzdendir ki kâmil insan terbiyesi meselesi eski dönemlerden günümüze kadar önemini yitirmemiştir. Bunu, incelemeye tabi tuttuğumuz romanlar da kanıtlamaktadır. Ayrıca, kâmil insan terbiyesi meselesinin günümüz Özbek edebiyatındaki ele alınması klâsik edebî geleneklerden verimli ve yaratıcı bir şekilde yararlanıldığını da ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Gültekin, M. (2014). Popüler roman ve türk halk hikâyeciliğinde ortak unsurlar // Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014, s. 409-417, ANKARA-TURKEY. www.turkishstudies.net. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6846>
- Öncül, K. (2010) Mitolojiden romana yönetim erkinin anlatım türlerine yansımaları // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010, s. 1286-1293, ANKARA-TURKEY. www.turkishstudies.net. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1314>
- Özdemir, F. (2010) Romandan tiyatroya: esir şehrin insanları // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010, s. 1294-1309, ANKARA-TURKEY. www.turkishstudies.net. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1194>
- Sulton I. (2005). Adabiyot nazariyasi. –T.: O`qituvchi.
- Ботирова Ш. (2013). “Сабо ва Самандар” романи ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти, №14. -61-64-б.
- Комилов Н. (1996). Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. –Т.: Ёзувчи.
- Мухтор О. (1997). Аёллар мамлақати ва салтанати. – Т.: Шарқ.

-
- Норматов У. Романнинг янги умри. / *Д.Қуронов ва У.Норматовлар суҳбати*. / Интернет сайти: www.quronov.narod.ru
- Раҳимжонов Н. (2012). Истиқлол ва бугунги адабиёт. –Т.: Ўқитувчи.
- Султон И. Боқий дарбадар. Интернет сайти: www.ziyouz.com
- Султон И. Озод. Интернет сайти: www.ziyouz.com
- ЎЗБЕК АДИБИ ИСАЖОН СУЛТОН ИЖОДИГА ЧИЗГИЛАР. Интернет сайти: <http://ijodkor.clan.su/>
- Хализев В.Е. (2000). Теория литературы. –М.: Высшая школа.
- Ҳаққул И. (1998). Ирфон ва идрок. – Т.: Маънавият.
- Ҳаққул И. Тасаввуф ва Навоий шеърини муносабатига доир. Интернет сайти: <http://e-adabiyot.uz/kitoblar/maqolalar/858-tasavvuf-navoiy.html>
- Ҳамдам У. (2003). Исён ва итоат. – Т.: Янги аср авлоди.
- Ҳамдам У. (2011). Сабо ва Самандар. - Т.: Ўзбекистон.
- Эшонкул Н. Адабиёт инсон қалби учун курашдир / *Суҳбатдош Ин Гён Ох, филология фанлари доктори, Донгдук университети профессори (Сеул)*/ Интернет сайти: www.gglit.uz.